

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

NAMA 37.

HASTINGS.

Hepetema 1, 1924.

TE TOA TAKITINI

“TE MAORI.”

HE PUKAPUKA NA TE PEEHI (ELSDON BEST).

KA ngaro te tangata, ka mania te whenua, kei te whakangaro hoki nga korero. Mei kore nga kaumatua pakeha penei i a Te Peehi, i a Te Mete (S. Percy Smith), i a Te Wiremu (Mita Renata) raua ko te tamaiti ko Hapata. hei kohikohi i nga maramara, hei tuhonohono haere kia takoto hei tahu korero, i kiia ai he korero ano a te Iwi Maori i mahue ake ki te ao. Kua taia e te Poari Whakapapa i runga i te tono a te Polynesian Society te pukapuka a Te Peehi, e huaina nei ko “Te Maori.” E rua nga wahi o tenei pukapuka. ko te wahi tuatahi kua oti, a kei te panuitia i naianei kia rongo nga tangata e hiahia ana kia whiwhi i etahi kape.

Ko te utu mo te wahi tuatahi e 7/6, ka tapiri mai te pane-kingi 1/-. ka hui ai e 8/6. Ko nga tangata e hiahia ana me tuhi mai kia H. H. Tombs, 22 Wingfield Street, Wellington, ka tuku mai ai i te moni e 8/6.

He taonga te pukapuka nei kei te haa mai e etahi atu wahi o te ao. Inakoa kua tae mai te tono a tetahi Kamupene o Ranana, Ingarangi, kia 520 nga kape mana. He tika he reo pakeha, engari kua tokomaha hoki o te Iwi Maori kua mohio ki tena reo.

Ko nga moni e hua mai o tenei pukapuka ka hoatu ki te Polynesian Society, hei whakatipu i tetahi tahua hei perehi i etahi atu pukapuka a ona tohunga, a nga tau e leke iho nei.

E hoa ma, kua e waiho ma te pakeha anake e hoko te pukapuka a Te Peehi.

TE TOA TAKITINI

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

Te Utu mo te Pepa 6/6 i te tau.

Me penci nga reta "*Te Toa Takitini*," Box 300. Hastings.

98

TE TOA TAKITINI. Hepetema 1. 1924.

PIHOPA ATARIA.

TENEI kua tae mai te ripoata a Pihopa Ataria i roto i tana pepa "*Dornakal Diocesan Magazine*" mo nga mahi o te Mihana ki tona takiwa o Inia.

E ki ana ia: "Kua whakaritea te 27 o nga ra o Hurae i ia tau. hei ra inoi mo nga mahi o te whakapono i Inia. Ko te 26 tenei o nga tau e whakaritea ana tenei ra hei ra e tihuri katoa ai nga Karaitiana ki te inoi mo Inia. I timata mai tenei tikanga i te tau 1898. Mai ano i tera tau ka whakatapua tenei ra hei ra nohopuku hei ra inoi mo te manaakitanga a te Atua kia tau iho ki nga mahi a te Hahi i Inia. I whanau mai i roto i tenei ra te whakaaro nui o nga Inia Karaitiana ma ratou tonu e kauwhau te Rongopai ki o ratou iwi. Whakaritea ana nga ropu hei haere ki tena wahi ki tena wahi ki te kauwhau i te Rongopai o to tatou Ariki. No te tau 1903 ka whakaturia te Ropu Inia hei inoi hei kauwhau i te Rongopai. Kotahi tonu te rongoa hei whakaora i nga mate katoa o Inia, ara ko te Rongopai o to tatou Ariki o Ihu Karaiti. I roto i toku Pihopanga kua tae inaiane ki te 117,000 nga tangata kua uru mai ki roto i te Hahi. Mehemea e rite katoa ana te kaha o tenei ropu ki te kauwhau i te Rongopai ki te hunga kei roto i te pouritanga e noho ana, ka tere tonu te tipu o te whakapono."

KURA NUI KI AWHERIKA.

Ko tetahi o nga Kai-whakaako o te Kura nui o Ceylon, i te Tonga o Inia, kua whakaritea hei Kai-whakaako mo te Kura nui (University) kei te hanga ki Accra i Awherika. Ko taua kura nui kei te whakaturia mo nga iwi pakeha, me nga mangumangu o Awherika. Ko te rahi o te moni e whakapaua ana he koata miriona pauna (£250,000). Ko te rahi o te whenua kua tapaea hei tuunga mo taua kura e 4 maero te roa, e 4 maero te whanui.

TE HOHIPERA A PIHOPA ATARIA.

Kua kite tatou i tera putanga o ta tatou pepa i nga whakaatu mo te kaha o te haere a te tangata ki te Hohipera a Pihopa Ataria. Tenei te ripoata kua tae mai whakaatu i te haeretanga o te takuta, me te kemihī (chemist), me tetahi o nga taitama-

riki o te Kura takuta, kia kite i nga tangata i roto ake i o ratou kainga. I mauria e ratou he teneti me nga rongoa, e rite ana mo nga mate ahua mama. Hei nga awatea ka mahia nga turoro, hei nga po ka whakaatu ratou i nga whakaahua o te Karaiti (Magic Lantern) me a ratou kauwhau whakamarama i nga kaupapa o te whakapono. Nui atu te pai o ta ratou mahi. Huihui katoa nga turoro i mahia e ratou e 450, a no te paunga o a ratou rongoa ka mutu ta ratou haere. Mehemea ka manaakitia atu ratou ki etahi moni hei hoko rongoa, ka tukuna ano e te pihopa aua tangata kia haere ki te rongoa i nga turoro, ki te kauwhau i te Rongopai.

I te pepa o Akuhata i perehitia te whakaatu mo te puaretanga o te Hohipera me te 1700 turoro Inia kua tae ki tana Hohipera. I whakaatu hoki te pepa e £25 kei muri ka eke ai te £100 ma nga Maori o te Pihopatanga o Waiaapu. Kaati, he whakaatu tenei, kaore he kapa kotahi i tae mai i te marama ka huri nei.—Na te Etita.

HE MIHI KI A MEIHA PIKAKE.

Ki te Etita.

E HOA tena koe. Panuitia atu aku mihi aroha pono ki nga marae maha o Aotearoa me te Waipounamu, mo to matou matua mo Meiha Pikake. He manawa aroha, he manawa tangi, he manawa hotu: na reira ka kimi ake te whakaro ki tetahi taonga whakataitu mo te aroha mo te tangi mo te manawatu hotu; whakaotia ana e te aroha me tuhi a-reta.

E koro! Meiha Pikake! Haere ra! haere ra! haere ra! Haere te tangata nana i rauawa tena waka, tena waka, tena waka, e tau nei i Aotearoa, i te Waipounamu, me era atu moutere o te iwi Maori. Otira me penei ake e ahau, i te upoko o te ika ki te hiku o te Ika a Maui, ka oti to rauawa, ka tukua kia tere, tere ana i te Moana-nui-a-Kiwa. Noreira e koro, haere te tangata kaha: haere te tangata mohio: haere te tangata manawanui. Haere ki te iwi, kia nunui ma, kia roroa ma. Haere ki nga rangatira kei kona e karanga mai ana kia koe. Haere ki o tamariki e tiraha mai ra i Tawhiti nui i Tawhiti roa i Tawhiti pamamao, i te rire o te moana. Haere te tangata nana i rauawa te Hokowhitu-a-Tumatauenga i te tau 1914 ki te 1918, i te wa i puta ai te ru nui whakaharahara ki te ao katoa, i ngaoko ai te whenua, i ngaru ai te Moana-nui-a-Kiwa. Haere e koro ki o tamariki i hamama ai tou waha i te tau 1914 ki te tau 1918. Haere ki a ratou ma e tiraha mai ra i Karipori, i Paranihi, i Paratiamu, i te rire o te moana, otira i te ao katoa. E koro haere ki to hoa ki a Meiha Wepiha kua haere tata atu i mua i a koe. Haere ki to matua i te Rangi. Haere! Haere! Haere! “E te Ariki tohungia tona wairua.” Na nga hoia o Te Arawa.

—Na 16/128 Kapara M. Akapita.
16/136 Kapara H. Wirikake.

NGA WHAWHAI MAORI 1860 KI 1870.

I PEREHITIA i te pepa o Akuhata nga pakanga Maori i raro i enei whakaupokotanga:—Te ra, Te Pakanga, Pakeha i mate, i Kai-a-kiko, Maori hoa-riri i mate, i kai-a-kiko, nga Herehere, me te ingoa o te hoa riri.

Kua tae mai te whakaatu a “Kawana” (J. Cowan) tetahi o nga tino tangata matau mo nga korero tawhito e pa ana ki te iwi Maori, me Nu Tireni, kei te tukuna mai e ia etahi korero whakaatu i aua pakanga o mua. No reira ka hikitia tenei Kua-papa korero, kia watea to tatou hoa a te “Kawana,” te tangata piri pono ki te iwi Maori. Heoi mo tenei wa ko te whakaatu i nga tau o nga pakanga.

Kei te pepa o Akuhata te timatanga mai.

1865			
Akuhata	2.—Warea		Kia Taranaki.
..	2.—Kairomiromi		Ngatiporou
..	Hatepe		Ngatiporou
..	18.—Tahutabupo		Ngatiporou
..	Te Mawhai		Ngatiporou
..	20.—Kumikumi		Taranaki
..	24.—Weraroa		Ngarauru
Hepetema	10.—Opotiki		Whakatohea
..	10.—Pukemaire		Ngatiporou
Oketopa	4.—Kiore Kino		Whakatohea
..	4.—Hungahungatoroa		Ngatiporou
..	20.—Koingo		Urewera
..	Te Teko		Patutatahi
Noema.—	Waerengahika		Rongowhakaata
Tihema.—	Te Marumaru		Ngatikahungunu
..	Te Kopani		Ngatikahungunu
			me Te Urewera

MATAATUA.

Ki te Etita.

TENA koe. I te 3 o nga ra o Hune, 1924, ka noho te Hui a Ngapuhi, a Ngatiwhatua, Te Rarawa, Te Aupouri, Ngatikahu, ki runga o Whakarapa, Hokianga.

Te Putake o tenei Hui, ko te whakatakoto, me te tuhituhi i nga whakapapa me nga waka, o enei iwi, mai i Tamaki ki te Rerenga-wairua.

E nga iwi ki runga o Tamaki, ki te Upoko o te ika nei, whiti atu ki te Waipounamu, whakarongo mai. Katahi ano a Ngapuhi nui tonu ka whakaae ki nga taonga tapu a ona tupuna kia whakaputaina ki waho i ona Whare Wananga, hei waihotanga iho ki o ratou nei uri.

E te Etita no tenei hui ka kite matou i nga korero a Tutengaehe H. te Paretiti i roto i *Te Toa Takitini*, Nama 24, whakautu i nga korero a Erika Akuhata. Na e Tutengaehe, whakarongo mai: E ki ana koe ko to matou ingoa Ngapuhi, i takea mai ki Whakatane. Ko te kupu tenei a Ngapuhi ki a koe,

kahore koe, koutou ranei, i tika ma koutou e whakatakoto mai te putaketanga mai o to matou ingoa o Ngapuhi. E hara i te mea katahi nei ano enei hahani a nga Iwi, atu i runga o Tamaki, ki te Upoko o te motu nei, mo te putaketanga mai o to matou ingoa o Ngapuhi. Kei te pouri a Ngapuhi mo to paka-noa ki te hahu mai i nga pakanga, me nga parekura, hei tau-toko i au korero mo ta korua tautohe ko Erika Akuhata.

Mo te korero a Tutengaehe mo to matou tupuna mo Kupe Nukutawhiti me to matou waka me Toki Mataowhaorua, e kiia nei e ia he korero teka na Erika Akuhata, e mea atu ana a Ngapuhi ki a ia, me mutu i konei tana tuku i tenei tangi reo ki roto o te pepa.

E te Etita mo etahi atu o nga take a Tutengaehe, ko te whakautu tenei a Ngapuhi, me mutu i konei enei korero hahani ana mo Ngapuhi. Taria e ia te putanga o te wananga a Ngapuhi, ko kona ia me te motu katoa kite ai i te putaketanga mai o tenei ingoa o Ngapuhi.

Heoi ano.

—*Na Ngapuhi nui tonu.*

(He aha i puritia ai ta koutou ripoata o te Hui kia rua marama katahi ano ka tae mai? Tae rawa mai kua matao haere te take. Kia ora a Ngapuhi nui tonu.—*Etita.*)

TE POARI WHAKAPAPA

(The Board of Maori Ethnological Research.)

Na Te Raumoa.

NA Taiporutu i tapa hei ingoa mo te Poari nei—Ko te Poari Whakapapa. He hiiri to tenei Poari, na nga tohunga ano i whakaahua, ara, he waka e hoea ana, kei runga tona ra (ko te kupu Maori tena mo te heere): kei raro iho te kupu "utaina." E marama ana te tikanga o tera kupu he inoi ki nga iwi, kia utaina te waka o te Poari ki nga taonga ano e rite ana: ki nga korero a nga tangata matau, ki nga whakapapa, ki nga karakia, ki nga waiata: ki te moni hoki, e taea ai au korero te whakapukapuka, hei titiro ma te Ao katoa.

Ne Hepetema o te tau ka taha nei i whakaturia ai tenei Poari, a kua panuitia i roto i ta tatau pepa nei nga ingoa o nga Mema, ko te Minita Maori tonu—ko te Honore Te Kooti—te Tiamana. Kei a ia hoki te mana ki te karanga atu ki nga Poari Whenua Maori, ki te Tari Maori, ki te Kai-tiaki Maori hoki kia homai he moni mo nga tikanga a te Poari Whakapapa.

TE ORANGA MONI O TE POARI.

Ma nga Kaute i raro nei e whakaatu te manawa moni o tenei Poari:—

(1) Nga Kaute Moni tae mai ki te 31 o Maehe, 1924:—

(A) NGA MONI I HUA MAI.

	£	s.	d.
Na nga Poari Whenua Maori	500	0	0
Na te Tari o Rarotonga	100	0	0
Na te Tari o Hamoa	250	0	0
Na te Tari mo nga mahi o roto (Internal Affairs)	500	0	0
Na Te Tari Maori	250	0	0
Na te Kai-tiaki Maori	250	0	0
Itarete at $4\frac{1}{2}$ per cent.	15	11	10

£1865 11 10

(B) NGA MONI I WHAKAPAU.

	£	s.	d.	£	s.	d.
Mo te perehitanga i te pukapuka a Te Peehi "Te Maori"	200	0	0			
Hei awhina i te Polynesian Society	100	0	0			
Nga haerenga o nga mema ki nga hui	40	6	10			
Mo te kapenga i te pukapuka a Te Peehi "Te Waka Maori"	25	0	0			
Nga pukapuka me nga taonga mo te Tari o Te Poari	58	15	0			
Komihana a te Kai-tiaki Maori	40	0	0			
				464	1	10

Toenga 464 1 10

(2) Nga Kaute Moni timata mai i te 1 o Aperira, 1924, tae mai ki te 31 o Hurae, 1924.

(A) NGA MONI I HUA MAI.

	£	s.	d.
Toenga moni	1401	10	0
Na nga Poari Whenua Maori	1600	0	0
Na te Tari Maori	250	0	0
Na te Kai-tiaki Maori	250	0	0

£3501 10 0

(B) NGA MONI I WHAKAPAU.

	£	s.	d.	£	s.	d.
Mo te perehitanga i te pukapuka a Te Peehi "Te Maori"	400	0	0			
Hei awhina i te Polynesian Society	100	0	0			
Mo nga whakaahua me era atu mahi mo nga pukapuka a Te Peehi kei te perehitia	15	12	0			
Mo nga pepa mo te Tari o Te Poari	9	2	6			
				524	14	6

Te Toenga £2976 15 6

Kua tonono ano te Poari ki etahi o nga Tari Kawanatanga kia meatia atu kia pootitia mai e te Paremata he moni i tenei tau, hei awhina i nga mahi a te Poari, ara:—

	£	s.	d.
Te Tari o Rarotonga	100	0	0
Te Tari o Hamoa	250	0	0
Te Tari o nga mahi o Roto (Internal Affairs)	600	0	0
	£950	0	0

Kua rima nga hui o te Poari timata mai i te 30 o Akuhata, 1923. Ko te kupu nui i oti, kia perehitia nga korero i whakawhaititia e Te Peehi i roto i nga tau maha kua pahure nei. Na, ko aua pukapuka enei:—

1. “Te Maori.” He whakarapopototanga tenei na Te Peehi i nga korero mo te ahua o te Iwi Maori, o ana tikanga, o ana mahi, o ana karakia, o tona hekenga mai i tawahi. E rua nga pukapuka nei, kotahi kua oti, kua puta ki te ao: ko tetahi hei tenei marama puta ai. Ko nga kape e taia ana e 2000. Ko te utu o £976, a tera pea e nuku ake i te £1000 ki etahi atu raruraru. E £600 kua rite, e £400 e toe ana hei utunga.
2. “Te Pa Maori.”
3. “Te Waka Maori.”
4. “Nga takaro a te Maori” :
5. “Nga tikanga ahuwhehenua a te Maori” :
6. “Nga Karakia me nga Atua Maori.”

Ko enei pukapuka i tuhia e Te Peehi i a ia e mahi ana i te Museum i Poneke. He pukapuka tohunga rawa enei ona korero. Tera pea e pau te £2000 i ena pukapuka. Ko te whai a te Poari kia puta katoa ena ki te ao i mua mai o te 31 o Maehe o te tau e heke iho nei.

Tera ano etahi pukapuka kei te whakahaerea e te Poari, e pau ai etahi o ana moni, ara:—

7. Na Atirikona Hapata Wiremu: “He rarangi no nga pukapukapuka i taia e pa ana ki te Iwi Maori.” Ka pau e £200 i te perehitanga.
8. Na Kramer Mo “Nga Moutere o Hamoa” :

Ko ta Kramer kei te reo Tiamani, a tera e pau te £150 i te whakapakehatanga ki te reo Ingarihi. Hei muri ra taia ai tena pukapuka, engari e kiia ana e nga tohunga, ko te tino whakarapopototanga tena i nga korero mo tera wahanga o te Iwi Maori mo te Hamoa, me ana tikanga.

Kei te kitea iho hoki i roto i nga kaute i runga ake ra te awhina a te Poari i te Polynesian Society, i te ropu nana i timata i te tau 1892 te whakarapopoto i nga korero nehera a nga Iwi Maori o Aotearoa nei tae atu hoki ki Hawaiki. Ko te moni i whakaritea e te Poari e £300 i te tau.

Tera hoki etahi pukapuka e rua i tuhia e te Peehi mo "Tuhoe," he tahu korero tipuna, he whakapapa. Kua whakahaua e te Poari kia perehitia tetahi o ena pukapuka, kia uiuia nga moni e taea ai, kia marama ai te Poari.

Tera ano hoki te kutanga ma *Te Toa Takitini* i whakamaramatia ai i mua ra kia £50 i te tau, engari me perehi e *Te Toa Takitini* nga waiata Maori me ona whakamarama, hei *tetahi* pukapuka tapiri ki te pepa o ia marama, o ia marama. Hei tenei marama timata ai te perehi i ena.

Kanui etahi ake take a te Poari. Otira kua marama mai koutou, ahakoa he nui te putea a te Poari, he taimaha ano hoki ana mahi hei kai i nga kai o te putea. Mo muri atu ra ko etahi korero.

Na Te Raumoa

Hekeretari o te Poari Whakapapa,
6 o Akuhata, 1924.

HE PITOPITO KORERO MO NGA TAKE MAORI.

1. *Nga Moana o Te Arawa*: Kaore he ui ma te tangata, kei te pehea te ahua o tenei o a tatau take, ina hoki ra kua waiho ko ta tatau pepa nei hei panui i nga take e whiriwhiria ana e te Poari o te Arawa, hei panui hoki i nga mihi a nga tangata whai whakaaro o ia wahi o ia wahi. Ko te Arawa te waka i heke ki te korokoro o te Parata; he tohunga nana i puea ake ai. Ka taha ranei kei muri te Waha o te Parata? Kei mua ano ranei? E pai ana: kei te ora ano pea nga uri a Ngatoro-irangi.

2. *Ko Waikaremoana*: Kei te mohio nga iwi e pa ana ki tenei take, i whakawakia nga take Maori e Tiatu Kiriwheta, a, whakataua ana nga rarangi ingoa. Kaore he kereeme a te Karauna i tera wa. I piiratia te whakatau a te Kooti e nga Maori. No muri nei ka kereeme hoki te Karauna. Kua rite nga roia mo tenei kechi, ko C. P. Skerrett, K.C., mo nga Maori, ko M. Myers, K.C., mo te Karauna. Kua waiho ma raua e whakariterite ki te Tumuaki o te Kooti Whenua Maori te wa me te wahi hei whakawatanga. E mea ana te Tumuaki, ko te wa e watea ai te nuinga o nga Tiatu o te Kooti ko reira whakawa ai i Waikaremoana. Katahi ano pea ka whakatutukitia te whakaaro kia puta he whakatau ma tetahi Kooti whaimana mo te ahua o nga moana wai maori. Ki te whakaaro ake hei Poneke ano whakawa ai.

3. *Nga Whenua Rauapatu*: I tu te hui a Waikato ki Waahi i te 28 o nga ra o Maehe nei. I tae a Ta Maui Pomare, a Apirana Ngata ki reira. I hui hoki a Tuhoe, a Ngatiawa, a Ngati-Puke o te Whakatohea, a Waitaha (o Te Puke), a Ngaiterangi i Li Ruatoki i te 3 o nga ra o Hurae nei. Ko nga tino take

o enei hui, he whakakotahi i nga whakaaro o nga iwi i mate nei i te take raupatu, ki te whakariterite i nga kaha, e taea ai tenei kechi te hapai i te aroaro o te Komihana, i tonoa nei e nga Mema Maori i tera tau kia whakaturia e te Kawanatanga. No tenei tuunga o te Paremata ka whakahaere nga pitihana mo Kauhouroa, he whenua kei te Wairoa, e kiia ana i riro i te raupatu. Na, kua tukua atu nga pitihana mo tena take ki te taha o nga pitihana hei uiuinga ma te Komihana a tona wa e whakaturia ai.

4. *Te Rohe Potae o Tuhoe*: Kua tutuki nga mahi whakatopu paanga o te Rohe Potae o Tuhoe i te Maeha ka taha nei. Ko nga wahi e toe ana he wahi ririki. Ko nga ruuri ia o nga wahi i whakatoputia kei te haere tonu. Kua tonoa a Tuhoe i Ruatoki ki a Apirana Ngata, kia whakahaerea he kaupapa whakatopu paanga mo Ruatoki 1, 2, 3 Poraka—i kapea hoki enei ki waho i te wa i whakahaerea ai te nuinga atu o nga whenua o Tuhoe. Kua tae tenei take i a Ngata ki te Minita Maori, a kua whakaaetia. Heoi, e tatari ana kia watea te Komihana ki te mahi i tera take. Kei Waikaremoana hoki etahi wahi hei whakaotiotinga ma te Komihana.

5. *Patutahi, Aorangi*: Kei te aroaro tonu o nga Kooti enei whenua. Kua tau a Patutahi i te Kooti o raro, nga hea, nga rarangi ingoa: e whanga ana i naianei ki te Kooti Piira. Kua puta ano te whakatau a te Kooti o raro mo nga take tipuna o Aorangi, a kua whakanohoia e te Kooti he hea ma ia tipuna, ma ia tipuna: engari ko nga rarangi ingoa kaore ano i whakahaerea. Kua takoto mai hoki he piira mo te whakatau a te Kooti o raro. E kore e taea te whawha te wahi e toe ana o enei take, ara, te taha ki te moni hei whakaea ma te Kawanatanga i te mate o enei whenua, kia oti ra ano te taha ki nga Kooti. Ko te tumanako kia hohoro te oti o tena taha. Heoi me pewhea hoki i nga tikanga a nga Kooti, i nga tautohe ano hoki a nga hapu e kereeme ana.

6. *Te Kereeme a Ngai-Tahu*: No tera tau ka tukua he mana ki te Kooti Whenua Maori, kia kimihia ko wai a Ngai-Tahu e whai take i raro i tenei kereeme ki nga painga i whakaahuatia ● te Komihana i mua ra. Hei te raumati e heke iho nei ka tu he uiuinga ma te Kooti ki nga wahi e panuitia i roto i te Kahiti.

7. *Metatai*: Kua tau tetahi wahi rahi o te raruraru o tenei whenua i te kaha ano o te Mema o te Tai-tokerau, o Tau Henare. Kua whakiiia mai ki waho i te mana o te Poari Whenua Maori o Tokerau etahi o nga wahanga o Metatai: na te Kooti Whenua Maori i whakanoho te moni ki runga i ia wahanga, i ia wahanga hei utunga atu ma nga Maori, e ea ai te taha ki te Poari, ki te Kawanatanga hoki, e hoki mai ai te

whenua ki nga Maori. Kua utua etahi o aua moni, a kei te kua te hunga nona aua wahi i te mea kua mohio iho ratau, no ratau to ratau whenua, a, kaore he taimahatanga a te ture i runga. Kei te ahuhwhenua tenei iwi, nga hapu tuturu ake o Tau Henare: kei te whakatipu kau, kei te mahi miraka kau: a tenei kei te korororero mo te mahi hipi.

8. *Te Takutai i Maketu, i Waihi*: I mua tata ake nei ka tono te Poari Moana o Tauranga ki te Kawanatanga kia tukua ki raro ki tona mana te takutai, te one i Maketu, i Waihi hoki. Kei te mohio te iwi Maori ki Maketu, ko te wahi tera i u ai a Te Arawa waka. Na, ko Waihi kei te taha rawhiti mai o Maketu. Ka whakahengia tana take a te Poari o Tauranga e nga pakeha o Te Puke, e te Arawa hoki. He kaupapa ke ta nga pakeha. Ko ta Te Arawa e ahu ana i runga i te take Maori, ko te takutai nei e whakamahara ana i te uunga mai o nga tipuna i tawahi, a he takotoranga hoki no nga kai, no nga pipi, no nga aha. Otira i whakahengia e te Minita o te Moana te take a te Poari o Tauranga, a kore tonu atu i tenei wa. Na, kaore i tau marama iho te ahua o ta nga Maori kereeme ki te paru-moana. Ko wai ra o te iwi Maori hei hapai i tena kereeme i raro i te Tiriti o Waitangi?

NGA MONI AWHINA I NGA KARETI MAORI.

KUA whakamaramatia e era tau te kaupapa i whakatakotoria e nga Mema Maori, i whakaaetia e te Minita Maori, i whakamanaia hoki e te Paremata, kia tukua etahi o nga moni itarete e puritia nei e nga Poari Whenua Maori, hei awhina i nga Kareti Maori. No te tau 1921 i hangaia ai tere ture, a, no te tau 1922 ka puta ki nga Kareti Maori te moni e £5,000, no te tau 1923 ka puta ano e £5,000. Na tena awhina i whai oranga ai aua kura, e mate ana hoki i te mate i paronaki nei ki nga motu e rua nei, i te hekenga ai o te utu o nga rawa o nga whenua.

Na i tenei tau ka tirohia e te Minita Maori, e nga Mema Maori hoki, kei te hoki haere mai te ora ki aua kura: kei te ca i nga tangata kei a ratau e rihi ana nga whenua kura nga moni reti o aua wahi: kei te hoki mai hoki te ora ki nga matua o nga tamariki, e taea ai e ratau te utu nga moni e rite ana ki nga kura. Na reira ka mea te Minita kia whakahekea iho te moni awhina i aua kura i tenei tau ki te £3,400. Koia tenei te paraparatangata a te Minita i taua moni i tenei tau:—

Te kura.	Nga moni awhina.
	£
Tipene me Wikitoria i Akarana	867
Te Aute me Hukarere i Heretaunga	1145
Wacengahika i Turanga	208
Hohepa (Katorika) i Nepia	312
Kareti Momona, Korongata, i Heretaunga	208

Turakina	174
Hikurangi (Wairarapa)	156
Te Waipounamu (i Otautahi)	208
Otaki	122

£3400

TEWHEA PANGO.

MO te take e tautohetia nei nga Pango, kimihia mai, uiuia, atu kaihea a Akapita H. Ngawene to matou hoa tau-tohe mo te Pango tika, te tangata nana i hari mai a te Wiremu Karuwaha ki te riu o Rotorua, e kiia nei e ahau na Ngahuruhuru Pango. Kei te pepa o Maehe te kaupapa tuatahi o aku korero me taku whakamarama i te take i haere ai tenei Pango ki Ngapuhi, i riro mai ai a Parewahaika te tupuna o Akapita Hamuera Ngawene, me etahi atu. Kei te pepa o Aperira nga patai a Akapita me ana pepeha i te nui o tana tupuna, me te maha o nga ingoa i tana tupuna. Katahi ano ka rangona nuitia tenei tohunga. I rongo au ki aku tupuna ko Puao te tohunga, ko Tako he tohunga, ko Unuahu he tohunga nana i tu a Matariki i te taua a Ngapuhi ki Mokoia, he aha te aha, hora ana te marino i a Ngapuhi. Aku koroua, aku papa, kei riri ki a au. I hea koutou i mua?

Kei te pepa o Mei aku utu i nga patai i ahu mai ki a au. I kite iho hoki ahau i nga utu a te Rire Whititera o nga patai ki a ia. Kore tonu atu i hamumu te waha o Akapita. Otira kei te tatari tonu pea kia utua ana patai e Pirika te Miroi. Kua ngaro ano hoki tenei waha korero.

Heoi ano. Kua mutu aku korero mo te take nei. Tena koutou i o tatou marae maha.

—*Na Tutanekai Pokaihau.*

TEWHEA PANGO?

Ki te Etitā.

TENEI kua kite iho i a koutou taunu e mau nei i *Te Toa Takitini*, e korero nei a Tutanekai na Ngahuruhuru Pango i mau mai a Te Wiremu Taiwhanga ki te Koutu ki Mokoia. E korero nei a te Rire i te korero a te Tupara, i te korero a Taekata na Ngahuruhuru Pango i hari mai ki te Koutu a Te Hapimana. He aha ra i tangirua ai nga korero a enei ruanuku. E kii ana nga tupuna, he totara wahi rua, he aitua. Ka turua nga kupu he mate tona mutunga. Mo te korero a te Rire ko Te Au raua ko te Eketu kai te hapai i te Hahi o to raua koroua: ae ko te Reeke Hauihi te whare karakia o te Rire raua ko Te Eketu.

—*Na H. Te Wheoro Poni.*

Kua tae mai te reta a Akapita H. Pango mo tenei take. Tekau ma-whitu nga wharangi. Kaore he ruma i tenei marama.

TE KEEHI O NGA MOANA.

KANUI nga mihi o nga iwi mo te keehi a Te Arawa. Tena ano pea tona wa e takoto mai ai te kaupapa o tenei keehi, mai ano o te timatanga tae noa ki tona mutunga. E tika ana kia tahuri te Poari o te Arawa ki te whakakaupapa haere i nga pitopito korero, i nga pitopito tikanga, i maranga ai tenei keehi.

Ko tetahi o nga tino maramatanga o te Arawa i manawanui ai ratou ki te whakahaere kaha i ta ratou keehi i roto i nga kooti, tae atu hoki ki te Paremata ko te pai o te arataki haere a Apirana Ngata i a ratou. Ko te hiahia o te Arawa he tapae i tetahi moni nui hei tohu whakawhetai ma ratou ki a Apirana. Te taenga o te rongo ki a Apirana ka riria e ia taua whakaaro, a kore ana he manaaki ma te Arawa i a Apirana. Mai ano i te timatanga o tenei keehi, tae noa ki tona mutunga, ko Apirana te Kai-arataki haere i enei o ana iwi, i tupono ai ki tenei waimarie e mihia nei e nga iwi o te Motu. Kia ora e hoa Apirana mo to kaha, me to marama ki te awhina haere i enei o iwi i whiwhi ai ratou ki tena taonga whakamiharo.

HE WHAKAHOKI MO NGA MIHI KI A TE ARAWA.

Ki te Etita.

TENAKOE! He mihi no te ngakau ki nga kupu mihi mai a Wi Repa, a te Manu, a Kohere me Paaka ki te Poari o te Arawa, na reira ka tuhi atu.

TAKUTA WI REPA. Kei te ora te whakaaro ki o mahara mo te taha ki te Matauranga. Kei te tika au tiroiro mo tenei take. Te upoko o te tangata e rite ana ki tetahi pouaka, ka tika an anga taonga o roto kaore he whakama o te tangata naana te pouaka. Pena he hau te kai o roto kaore he take o te pouaka e whakaki ruuma noaia ana i te ao raua tahi ko tana rangatira.

TE MANU.—Tena koe me au korero whakakaha mai. Tenei ra te whakamatau nei kia rite te whiwhi o nga tamariki marama i roto i a matou ki nga taonga o te matauranga o enei wa. He tika hoki au kupu mihi mo te koha kua wehea ma nga turoro.

KOHERE.—Tenuakoe e Pa. He tika ra o mihi kia te Coates me te kawanatanga o te Maahi. A ma matou hoki e hoatu ki te taha te "Toka tu Moana o te Iwi Maori," ara a Apirana. He pono tenei kupu na te u o Ngata ki te kaupapa a te Arawa i tutuki pai ai tenei take. Kia ora e Api korua ko Coates me ta korua tamaiti me Te Raumoa.

PAAKA.—Tena ra koe. Kia kaha ki te whakawhaiti i nga mahara o te Waipounamu mo tetahi waahi o ta ratou moni mo runga i nga tikanga nunui e pa ana kia koutou hei painga mo nga uri i muri ia tatou. E koro tena koe me a tatou mokepona.

Heoi e te Etita—ma te wa ra e titiro e whakaatu pena itutaki nga tumanako a te Poari o te Arawa. *Va Rangitahi.*

NGA HUI A NGATIKAHUNGUNU.

E WHA nga hui nunui a Ngatikahungunu i tu katoa ki Omaha i te 20 me te 21 o nga ra o Akuhata.

TE TAIAPA KOHATU.—No te 10 o nga haora i te ata o te Wenerei ka whakatapua e te Pihopa o Waiapu te waara kohatu o te urupa me te whare-karakia. Ko Hemi Huata, ko P. Hakiwai, me Peneti nga hoa minita o te Pihopa. Te kau-whau a te Pihopa:—"Ko te ingoa tawhito o te urupa ko 'Te Eka a te Atua.' Kei te haere mai te ra o te Aranga hei mohio-tanga mo tatou ko ratou ma e takoto mai nei ka ora mai ano. Ko enei keeti maitai me te waara kohatu, he tohu aroha mo ratou, ara mo o koutou matua, Maori, pakeha. E mihi ana ahau ki nga Maori na ratou nei i whakaara enei waara. I te mea kua kitea to koutou mohio ki te hanga waara kohatu, ko te tumanako, kia tu i a koutou he whare-karakia kohatu, na o koutou ringaringa tonu i whakaara. E mihi ana hoki ahau ki te pai o ta koutou tiaki i to koutou urupa. Waiho tenei hei taurira ki etahi o nga pariha i roto i to tatou pihopatanga."

Na Ta Timi Kara i whakapuare te keeti maitai.

RA WHANAU O TA TIMI KARA.

I te 11 o nga haora ka powhiritia a Ta Timi Kara ki te marae o Kahukuranui. Ko te 67 tenei o nga tau o Timi. Ka tu mai a Taranaki Te Ua, a Mohi Te Atahikoia, a Te Hapuku, a Hori Tupaea me etahi atu. Ko te Pihopa raua ko Mr. McKay, mema mo Haki Pei. i tu atu mo te taha ki nga pakeha. a na Takuta Te Rangihiroa. M.D., D.S.O., i whakarapopoto nga mihi.

Na Peneti i panui nga waea, tata ki te 100 o nga wahi katoa o te motu, he mihi ki a Timi.

Na te tamahine a Moori Perry i tapae te tokotoko aroha a N'Kahungunu ki a Timi, a na Peneti i tuku atu te keke ra whanau i tukuna mai ai e Moori i runga i te ingoa o Ngatikahungunu katoa, hei aroha ki a Timi.

Ko nga kupu i runga i te Keke e penei ana: He tohu aroha na Ngatikahungunu ki to ratou morehu rangatira ki a Ta Timi Kara i te ekenga o ona tau ki te 67, Akuhata 20, 1924.

"Hearty congratulations to Sir James Carroll."

I te 1 o nga haora ka takoto te hakari a Ngatikahungunu. Kaore he kai i ngaro, kai pakeha, kai Maori, tae atu ki te hua-hua ra no i runga i te tupu e hora ana.

TE KAWANA.

I te 2.30 ka tae mai te Kawana ki te marae. Ka hutia te haki, ka tu katoa ki runga ka waiata i te waiata mo te Kingi i te reo Maori. Te mutunga iho ko nga powhiri rau rakau, ko nga haka, me nga poi. Ka tu atu a Taranaki Te Ua ki te whakaputa i nga mihi mo te Kawana. Pai atu te takoto o ana korero. Ko ia anake i tu ki te korero. Te mutunga iho, ka haere atu a Te Awhi hoa wahine o Taranaki, ki te tapae ki, te Kawana. i te hoe whakairo, i hoea mai ai nga waka i te Moana-

nui-a-Kiwa. Ka tu atu a Maku Erihana ki te tuku aroha ki te wahine a te Kawana ara i te Pora me te kete kiwi. Ka tu mai te Kawana ka mihi ki nga iwi e manaaki nei i a ia.

WHAI KORERO A TE KAWANA:

“Kanui to maua mihi ko toku hoa wahine mo te nui o ta koutou manaaki i a maua i tenei ra. He mea whakamiharo hoki a koutou haka me nga poi. Tenei hoki maua te mihi nei mo a koutou taonga i tapae mai nei ki a maua. Kaore rawa maua e wareware ki a koutou ki te iwi Maori. Otira mehemea ka tupono te wareware ka waiho ma ta koutou hoe whakairo e whakatinana o koutou ahuatanga ki a maua i tera taha o te ao. Nui atu taku koa mo tenei taonga, ara mo te hoe nei, he heramana hoki ahau, he pera me o koutou tipuna i hoe mai nei i nga moana o te ao. Ko o koutou tipuna te iwi mohio atu o nga iwi katoa o te ao ki te haere moana, kei runga ke atu to ratou kaha ki te haere moana i te kaha of Columbus. te tangata nana i kite a Amerika.

Tenei hoki tetahi o ratou uri e whakanuia nei e koutou i tenei ra, ara a “Timi,” te tangata kua noho mai i nga nohanga honore tae noa atu ki te nohanga o te Pirimia o tenei To-miniona.

Kia mau i a koutou te wairua kaha o koutou matua. Kanui te pouri mo koutou ka mahue nei i a matou. Otira tena ano tona wa e hoki mai ai matou ki a kite i a koutou. Ko to koutou aroha, ko to koutou kaha, me to koutou toa e kore rawa e warewaretia.

TE KAWANA.

KUA tata tenei ki te wa e mutu ai te whaimana o tona karangatanga Kawana mo enei moutere. A kei te poroporoaki haere hoki raua ko tona hoa wahine i roto i enei ra, ki nga marae huhua o te pakeha o te Maori e karangatia ai raua. Kanui te aroha me te tangi o te ngakau. itemea kua tata te wa e huri ai te aroaro ki te wa kainga me ta raua whanau. I tangihia ai i arohatia ai e te iti e te rahi, he nui no ana painga, i runga i ana mahi, i ana korero, tapiri ki te ngkau humarie, whakaiti hoki, kaore ana whakahawea ki te tangata, no reira e tika ana tenei korero, katahi ano te tino Kawana pai.

No te 21 o Akuhata uei ka tae mai ki Kihipane. ao ake i tetahi rangi ko nga mihi a te pakeha, i te 12 o nga haora, ka tae mai raua ko tona hoa wahine me nga hoa o te Kawana ki te marae o Reeri Kara. He nui hoki te Maori i tae mai ki te poroporoaki, i mahia hoki nga mahi ngahau a te Maori, me te nui o te whakamihhi o te Kawana ki nga whakanui me nga mihi mo raua ko tona hoa wahine.

I tapae e Reeri Kara he taonga Maori ki te Kawana raua ko tona hoa wahine. ara, he kakahu, he whariki, he turupou i te mutunga o nga whaikorero.

I runga i nga whaikorero a te Reeri, me Henare Ruru, me Timoti Maitai, me Wi Korotau. I puta te tono a te Reeri kia waiho iho a raua tamariki i te kura o konei, hei whakahoki mai ano i a raua ki Niu Tirenī nei. I tu mai hoki te hoa wahine o te Kawana ka mea: "E pouri ana au e kore e taea e au te tono a Reeri Kara kia waiho iho aku tamariki, engari ka whakaae au kia hoki mai ano maua ko taku hoa me a maua tamariki a ona wa kia kitekite ano ia koutou." I tu mai te Kawana a nui atu te pai o ana whaikorero, he whakamihī ki nga manaaki, me nga poroporoaki. I mea ia: "Ee tangi ana toku ngakau mo to mana wehenga i a koutou i tenei ra. E kore te iwi Maori e warewaratia me to koutou whenua ataahua. I muri nei kia u, kia kotahi te whakaaro ki te kingi, ki te Kara. Otira kua kitea nuitia, te u, me te kotahi o tou whakaaro ki te hapai i te Emepaea, i awhina nuitia nei e te iwi Maori, te karanga a te Emepaea i te pakanga nui. whakaharahara o-te ao, a he maha nō i a koutou tamariki i tuku i a ratou mo te mate."

—*Tame Araputa.*

HINOTA KI NEPIA.

Hei te Paraire te 12 o Hepetema ka tuwhera te Hinota o te Pihopatanga o Waiapu ki Nepia.

NO NGA RA KA HURI.

By R.T.K.

"And Laughter holding both his sides."

—*Milton.*

"Ko Kata e pupuri ana i ona kaokao."

—*Miritene.*

HE hiahia toku ki te ata tuhituhi i nga korero o te Iwi Maori o nga ra ka huri, haunga nga korero o nga tipuna; nga whakapapa, nga karakia, nga waiata, nga haka, nga mahi, nga tikanga, nga whakaaro, nga tumanako. He ropu motuhake kei te whakawhaiti i enei mea katoa, engari i nga korero whakangahau, whakakata. He tohu ano tenei no te iwi pai te mohio ki nga kupu, ki nga whakaaro, puku-kata. E puta ana he raruraru i te kore ngakau puku-kata o te tangata—i riri ke ia, kahore i kata. Me i kata kua kore he raruraru. Ko tetahi he tenei o te Tiamana kahore e mohio ki te kata; koia nei i kore ai te Hainamana e pirangitia he kore e mohio ki te kata. Ko etahi tangata nunui o te pakeha he tangata tohunga ki nga korero whakakata pera me Mark Twain me etahi atu. Ki etahi tangata heoi ano a ratou na korero whakakata ko nga korero weriweri; ka kata ngehengehe noa atu te tangata i nga korero pai.

Mo te Puru me kai i te **WOODS' GREAT PEPPERMINT CURE**—1/9, 2/9 patara.

He nui nga korero o toku takiwa e mohiotia ana e nga kaumatua, he korero e tika ana kia tuhituhia, hei korero, hei kata, ma nga whakatapuranga kei te heke iho; ki te kore e tuhituhia ka ngaro mo ake tonu atu. Hei timatanga korero me tuhituhi ko te:—

“PAKEHA! PAKEHA! PENA AI TE MAHI NA?”

I te huringa o te Maori ki te whakapono ka whakarerea nga tikanga tawhito. Ko tetahi tikanga i whakarerea ko te moe punarua, ko te moe-puku. Na konei ka whakaritea kia marenatia a Kapo-whetu raua ko tana wahine ahakoa kua koroheke rawa a Kapu-whetu, ko taua wahine kua ruruhi. I te taenga ki te ra o te marena ka purupuru te koroheke ra i ona kakahu papai mo te marena, ko tana ruruhi i ona hikurere. Ko te minita he pakeha, he mihinare. Ka haere te karakia, ka tae ki nga kupu e honoa ai, ka pupuri a Kapo-whetu, i te ringa o tana wahine, ka ako mai te minita, “Ko au ko Kapo-whetu ka tango i a koe.” Ka tatari te minita kia ako atu a Kapo-whetu. Tatari noa kaore te koroua nei i korero. Ka mea ano te minita, “Ko au ko Kapo-whetu.” Tu tonu a Kapo-whetu, me te titiro tonu ki te minita. Hei konei ka rere atu nga tamariki ki muri o te tuara kohimuhimu atu ai kia ako i te minita. Ka timata ano te pakeha, “Ko au ko Kapo-whetu.” Ka kata a Kapo-whetu, ka totoro atu tona ringa-ringa, ka pakipaki i te mahunga o te minita, ka ki. “Pakeha! Pakeha! Pena ai te mahi na?”

Mutu rawa tana pakipaki i te mahunga o te pakeha ka ki, “A, koina, he hakuwai (hokioi) anake hoki te manu e whakahua ana i tona ingoa. Ko au ko Kapo-whetu, ka tango nei i a koe e Amiria hei wahine marena maku.”

MARAMATAKA.

HEPETEMA.

7—Ratapu 12 i muri i to te Tokotoru.

1 Kingi 22, 1 ki 41. 1 Kori 15: 35. G

2 Kingi 2, 1 ki 16. Maka 8: 10 ki 9, 2.

Ko nga ohaoaha o tenei Ratapu mo nga take o te Pihopatanga (General Church Fund).

14—Ratapu 13 i muri i to te Tokotoru. G

2 Kingi 5. 2 Kori. 6 me 7: 1.

2 Kingi 6: 1 ki 24. Maka 12: 13 ki 35.

21—Ra o Matiu Apotero. R

Ratapu 14 i muri i to te Tokotoru.

1 Kingi 19: 15. 2 Kori. 12: 14 me 13.

1 Whakp. 29, 1-20. Maka 15, 42 me 16.

I te karakia Hapa me panui ko te Iroi. Tuhituhi me te Rongopai mo te ra o Matiu.

28—R. 15 i muri i to te Tokotoru. G

2 Kingi 18. Karatia 6.

2 Kingi 19. Ruka 4, 1-16.

29—Ra o Mikaera me nga Anahera katoa.

OKETOPA.

5—Ratapu 16 i Muri i to Te Tokotoru. G

2 Whp. 36. Epeha 2.

Neh. 1 ki 2, 9. Ruka 7, 24.

12—Ratapu 17 i Muri i to Te Tokotoru.

Herem. 5. Korohe 1, 21 ki 2, 8. G

Herem. 22. Ruka 10: 17.

HE TAPIRI

KI "TE TOA TAKITINI."

WHAKAMARAMA.

KO tenei wahi he mea tapiri hei wahi e taia ai nga waiata Maori, nga patere, nga haka, nga ruri, nga karakia, me ona whakamarama. Hei whakamana tenei i te tono a te Poari Whakapapa (Board of Maori Ethnological Research) kia taia e *Te Toa Takitini* era hanga a te iwi Maori, a mana e homai e £50 i te tau hei awhina i *Te Toa Takitini*.

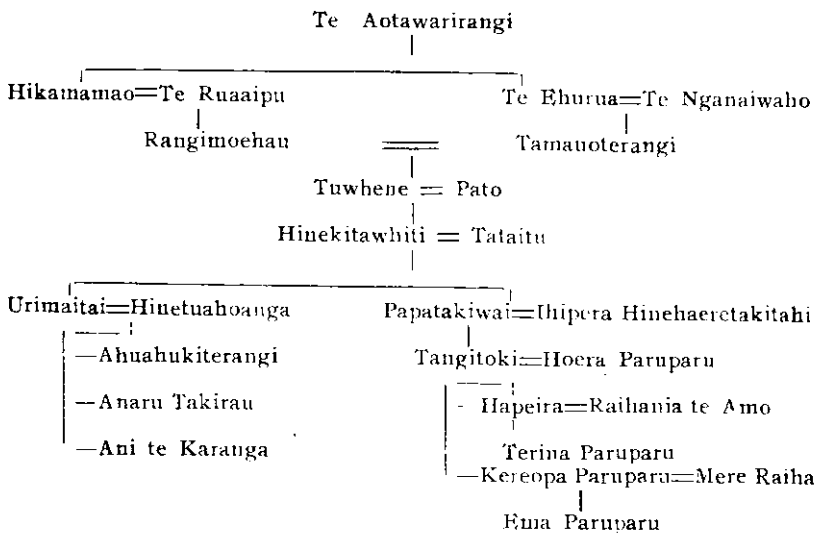
Ke te hiahia o te Poari kia whakawhaititia e ia iwi, e ia iwi ana taenga pera: ma ona tohunga hoki e whakamarama etahi o nga kupu ngaro o ana waiata, nga ingoa tipuna ranei e whakahuatia ana i roto, nga ingoa kainga, parekura ranei. Me whakaatu hoki nawai i tito tena waiata, tena haka ranei: te take i titoa ai, me era atu ahua korero hei whakamarama. Me whai ia waiata, ia waiata ki tona putake tika, ka whakahoki ai ki ia iwi, ki ia iwi i ana taonga.

He timatanga tenei i tenei putanga tuatahi o te wahi tapiri nei. Ki te kitea mai e te hunga e korero ana i *Te Toa Takitini* nga wahi e hapa ana, e rereke ana ranei o te kaupapa i taia, o nga whakamarama ranei me tuhi mai ki te Etitia o *Te Toa Takitini* a mana e tuku ki te Poari Whakapapa. Ma te Poari e tuku mai kia taia nga mea e tika ana. Na, kia whakaarohia kua nui, kua whaiti a tena iwi, a tena iwi, hei reira te Poari mea ai ki te whakapukapuka i nga kupu tae atu hoki ki nga whakamarama kua kitea e tika ana.

Kei te whakahaere hoki te Poari i tetahi tikanga e taea ai te hopu nga rangi o nga waiata ki nga mihini korero, kia takoto tahi ai nga kupu me nga hu ano.

1.—HE WAIATA ORIORI (Ngati-Porou).

Ko tenei waiata whakaoriori na Hinekitawhiti i tito mo tona mokopuna mo Ahuabukiterangi, ko te kainga ko Te Ariuru i Tokomaru. E waiatatia ana tenei waiata mo nga tamariki rangatira o Ngati-Porou. E whai haere ana nga whiti o tenei waiata i runga i nga uri a Makahuri, a Te Auiti, i puta mai nei i reira nga momo rangatira. Ina te pito whakapapa hei whakamarama:—

1.

Kia tapu hoki koe na Tuariki,¹ e!
 Kia tapu hoki koe na Porouhorea²!
 Kaati nei e noa ko to taina³ e!
 Whakaangi i runga ra he kauwhau ariki e,
 Koi tata iho koe ki nga wahi noa.
 Whakaturia te tira hei Ngapunarua,⁴
 Tahuri o mata nga kohu tapui, kai
 Runga o te Kautuku,⁵ e rapa ana hine i
 Te kauwhau mua i a Hinemakaho,⁶ hai
 A Hinerautu,⁷ hai a Tikitiki-o-rangi, hai
 Kona ra korua,⁹ e!

2

Ana, e koro!¹⁰ Auaka e whangaia ki te umu¹¹ nui, wha-
 Ngaia iho ra ki te umu¹² ki tahaki, hai
 Te pongi¹³ matapo hei katamu¹⁴ mahana, ki
 A ora ai hine takawhaki atu ana nga
 Moka one ra i roto o Punaruku,¹⁵ te,
 Ma Te Rangitumoana¹⁶ mana e whakaheka, mo-
 E rawa ki kona, e!

3

Mau e ki atu, "Arahina ake au ki
 Runga o te Huia¹⁷ ki a Ngarangikamaca,¹⁸ ki
 A marama au ki roto Tawhitinui."¹⁹ Te-
 Na ra Kakahu²⁰ mana e ui mai, "Na
 Wai ra tenei tamaiti, e?"

4

Mau e ki atu, "Na te Au-o-Mawake,"²¹ ki
 A tangi mai ai o tuakana²² koka, "I
 Haramai ra koe nga kauanga i Kaituri,²³ na!
 I haramai ra koe nga uru karaka i te Ariuru,²¹ na
 Hau te mau mai i nga taonga²⁵ o Wharawhara, hai
 Tohu ra mohou, koi hengia koe, ko
 Te Paokura²⁶ ki to taringa, ko Waikanae²⁷ ki to ringa.
 hai
 Taputapu mohou, e hine!"

HE WHAKAMARAMA.

- ¹Tuariki, ²Porouhorea.—He tipuna enei no te tatai o Hinekitawhiti.
- ³To taina.—Mo Tangitoki tera kupu, ka taina hoki ki a Ahuakiterangi i runga i te whakapapa ra.
- ⁴Ngapunarua.—He wahi kei runga o Tawhiti. Ko Tawhiti te maunga i waenganui o Tokomaru, o Waipiro. Hei reira ka marama te titiro atu ki te Kautuku.
- ⁵Te Kautuku.—Ko te pae maunga i te taha tonga mai o Whangaokeno, e kiia nei ko East Cape Island. I whakamau atu ai te oriori nei ki reira, ko te wahi tera e korerotia nuitia ana a Tikitiki-orangi.
- ⁶Hinemakaho.—Ko tetahi tenei o nga tipuna nunui o Ngati-Porou. I moe i a Mahaki a Iranui. I mau ki a raua uri tenei ingoa "te Wahineiti."
- ⁷Hinerautu.—Kei te ngaro tenei, kei etahi pea e mohio ana.
- ⁸Tikitikiorangi.—Ko te papa o Te Wikiriwhi Matauru, ko tetahi o nga upoko ariki o Ngati-Porou. Ko ona kainga ko Maungapohatu, ko te Pakihi. He uri hoki na Makahuri.
- ⁹Korua.—Ara korua ko Tikitikiorangi, no te wa hoki ia Hinekitawhiti a Tikitikiorangi.
- ¹⁰E koroi.—Mo Tikitikiorangi.
- ¹¹Umu nui.—Ko te umu ma te tokomaha, he umu noa, e kai ai te marea.
- ¹²Umu ki tahaki.—He umu motuhake ma nga tangata i ata kowhiria, ara, ma nga rangatira.
- ¹³Pongi matapo.—He momo taro.
- ¹⁴Katamu.—Ko ta te tamariki ko tana kai, ka whakapakara i nga ngutu.
- ¹⁵Punaruku.—Ko te one i tua atu o te Kawakawa, e haere atu ai, ka piki i Te Koau. He oinga no nga tipuna o nehera iho. No Hawaiki mai tenei ingoa. He pera ano hoki pea te Punaruku kei Rotokakahi i te takiwa o Rotorua.
- ¹⁶Te Rangitumoana.—He uri na Makahuri, e korerotia ana ki runga o Te Koau, na ka meatia e te oriori nei mana e whakapeka tenei o nga uri a Makahuri.
- ¹⁷Te Huia.—He puke kei te taha rawhiti o te ngutuawa o Whangaparaoa i runga ake o te kainga.
- ¹⁸Ngarangika.—He uri rangatira na Makahuri.
- ¹⁹Tawhitinui.—He pa kei Raukokore.
- ²⁰Kakahu.—He wahine, he uri no Makahuri. I moe i a Whakatahaterangi, nana a Te Iharaira Houkamau, papa o Te Hati Houkamau ma.
- ²¹Te Au-o-Mawake.—He ingoa no Te Auiti a Makahuri. Ko te tino uri tena a Makahuri, ko te whakamaunga atu o nga tatai rangatira maha o te Tai-rawhiti.
- ²²O tuakana koka.—Mo Kakahu ma tenei kupu. Ko etahi tohunga e whakahe ana ki tenei kupu "koka," engari te "tuakana" i tika.
- ²³Kaituri.—Kei te Ariuru i Tokomaru, he kauanga i te awa i Wai-takeo.
- ²⁴Te Ariuru.—Kei Tokomaru, he kainga tawhito. I waiatatia mai i reira te oriori nei. Ko te Whanau-a-Te Aotawarirangi te ingoa o te hapu e noho ana i reira.

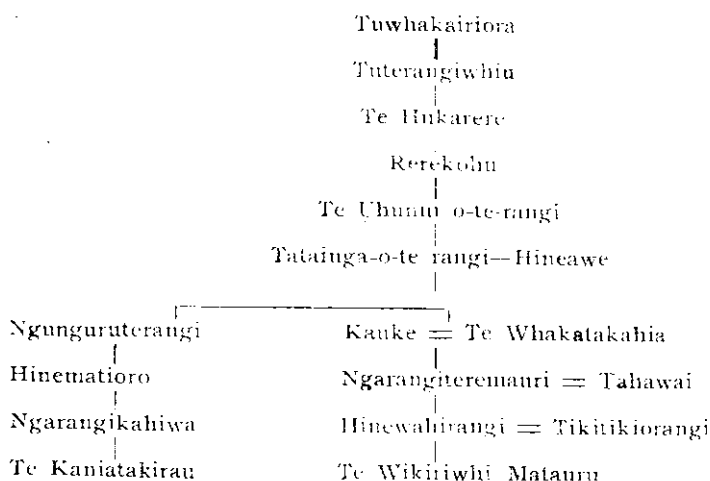
- ²⁵Nga taonga o Wharawhara.—Mo te toroa tenei whakatauki. Ko te pare tera: ko te pohoi taringa no te huruhuru maheni o te keke o te toroa.
- ²⁶Te Paekura.—He tautau motoi tena. Ko te korero i haere tahi mai te tautau nei ratau ko nga toki, ko Kaitangata, ko Waikanae.
- ²⁷Waikanae.—He toki pounamu, ko te hoa o tera toki o Kaitangata, i tukua mai e te Whakatohea ki a Tamahinengaro i te taha o te wahine o Uhengaparaoa i te ngakinga mate mo Uekahika-tea. Kei tena wahine te huarahi nui o Ngati-Porou tae atu ki te Whanau-a-Apanui ki runga ki tera waka ki a Matatua. I moe a Uhengaparaoa i nga tamariki tokorua a Tamahinengaro. Ka puta ta tetahi ta Rakaipikirarunga he wahine ko Rutanga. Ka puta ta tetahi ta Mokaiaporou he wahine ano, ko Rongomaitauarau. Tokorua i moe anake i Tumoanakotore, ka whanau ta te tuakana ko Hinemahuru, ka puta ko te Whanau-a-Apanui. Ka whanau ta te taina ko Ngatihau raua ko Iwirakau, ka puta ko Ngati-Porou katoa.

He mea whakawhaiti na Apirana Ngata, ko nga kaitohutohu o nga whakamarama ko Paratene Ngata raua ko Hone Ngatoto, tau 1923.

2.—HE TANGI, "TIPARE O NIU."

NA HINEWAHIRANGI MO TE MATAURU.

Ko Te Wikiriwhi Matauru tetahi o nga upoko ariki o Ngati-Porou. Ko te Matchenoa tetahi o ona ingoa. He maha nga ara o te tangata, a ko nga kawai rangatira nei i tino kaha rawa nga pekapekanga. Kaati ko etahi wahi e whakaatu i konei, hei whakamarama mo tenei waiata. Ko te nuinga atu kei nga pukapuka whakapapa.

Ko Tahawai no Tokomaru, he tamahine na Te Ruru. Ko Ngarangiteremauri te tane tuatahi, no muri ka moe i a Te Apaapa, kei roto o Turanga nga uri. Ko Wikitoria Hineko tetahi, nana a Marara te Kahukaone i moe nei i a Hirini te Kani.

Ko te Tikitikiorangi tenei i te oriori a Hinekitawhiti. Ko te wahine ko Hinewahirangi, nana nei te tangi nei, kua marama no Tokomaru tetahi wahi ona, no Waiapu tetahi wahi. No te wa i a Ngapuhi ka patua e ratau a Tikitikiorangi ki

Waipapa, ki te one i Hautai, kei te taha tuaraki o Whangaokeno. Ka noho a Hinewahirangi me te tamaiti me Te Matauru i Tuatini, i Tokomaru. Ka tikina atu nei i reira e Te Whanau-a-Takimoana, e te Hapu o Tikitikiorangi, ka mauria ki roto o Waiapu, a ki te Pakihi. Ko te take tera o te tangi a Hinewahirangi.

1

Tera ia nga pikitanga Tipare¹ o Niu, e:
Ko te ara tonu ia i whanatu ai koe ra.
Maku nei e riringi ki te wai roimata, na!

2

Te kotonga nei mana hau e whiu, e
Noho ana hoki au te motu o Kaiawa,² e
Te Kuri³ a Tarawhata e kore nei e taea, na!

3

Te ata kitea atu e au te pae ki te whenua, e
I te wai o te kamo ka utuhia ki waho, e
I te kore rawa ra kihei rawa i whairo, e
Nga rakau o Te Hore⁴ kia mowai ana, na!

HE WHAKAMARAMA.

¹Nga pikitangi Tipare o Niu.—Kei te Kautuku tenei. Ka haere te ara ma roto o Waioué, ka piki i te pikitanga, kei raro mai i te hiwi nui o runga o te Kautuku, e ahu mai ra ma te Tokare. He harakeke a Tipare o Niu.

²Te Motu o Kaiawa.—Ko Whangaokeno tenei, e kiia nei e te pakeha ko East Cape Island. Ko Kaiawa he ingoa tipuna e korerotia ana ki taua motu.

³Te Kuri a Tarawhata.—Ko Tarawhata he tangata haere, no nga iwi tawhito o tenei wahi o te motu. Kei nga korero o te whakawakanga o nga take o Whangaokeno nga korero mona me tana kuri.

⁴Te Hore.—He wahi kei te taha moana, kei te tuawhenua ake o Whangaokeno—he toma tupapaku.

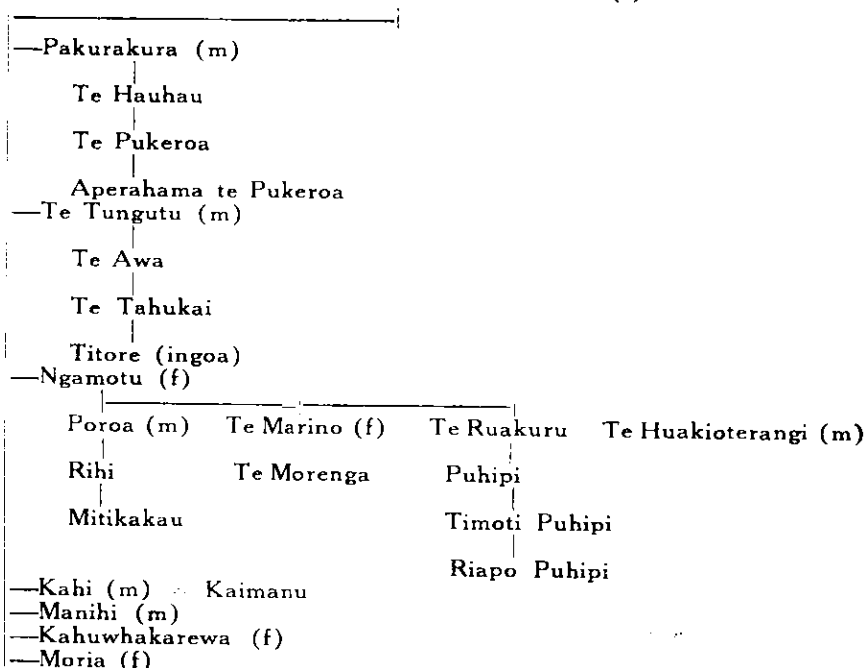
3.—HE TANGI MO TE HUHU.

Na Papahia.

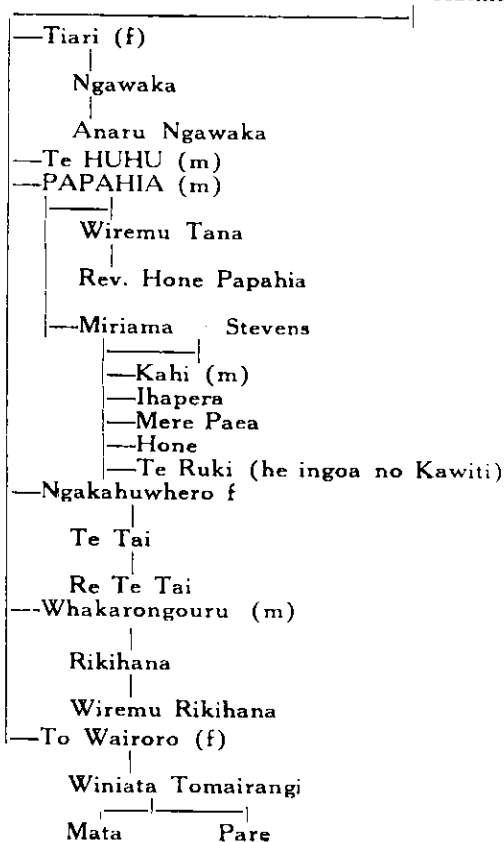
KO Papahia he rangatira no Te Rarawa. Ko tona kainga i Orongotea, Hokianga. No te wa ia i a Hongi Hika ma ra, e haere tahi ana i roto i nga ope a Te Rarawa, a Ngapuhi. I tutuki mai ia ki nga ra i muri iho i te Tiriti o Waitangi, a i haina ia i taua Tiriti. He waiata tangi tenei nana mo tona tuakana mo Te Huhu, i mate koko ki te Wai-mako. Ko nga kupu na Te Wiremu Rikihana, M.L.C., i korero ki a Apirana Ngata, a na tera i tuhituhi nga kupu, tae noa ki nga whakamarama.

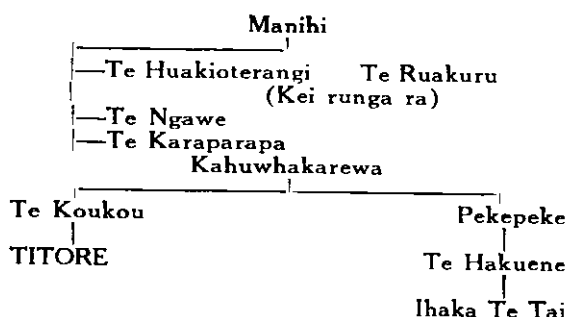
He uri a Te Rikihana no roto i te tatai o Papahia raua ko Te Huhu, he uri na Tarutaru, he rangatira toa no Te Rarawa i nga ra onamata. He whanau nui tenei, kei reira hoki nga rangatira maha o Te Rarawa e rangona nei nga ingoa. Tenei te whakapapa hei whakamarama:—

TARUTARU = Te Ruapounamu (f)

Kahi = Kaimanu

1

Tera te uira e hiko i te rangi.
E wahi rua ana ra runga o Tauwhare¹
Kaore ia nei ko te tohu o te mate.
Unuhia noatia te ata o Wharo²
I haere wareware ko te hoa i ahau
Takiri whakarere te pua³ i to ringa
Rongo mai Haranui,⁴ Uenuku-wareware⁵
E ui ana koe kei hea te marama?
He Tangaroa-mua,⁶ he paunga korekore.⁷
Ka rumaki atu koe i runga o Raukawa.⁸
Ka rere whakawahine⁹ te tonga o te ra.
E tangi haere ana nga tai o te uru,¹⁰
Te papa o Whareana¹¹ to ara haerenga:
Tahuu¹² kau ana nga puke i te tonga.
Ka hutia te tohunga ki runga ki a Rona,¹³
Ka whakairia nei e i!

2

Uakina ake ra te tatau o te rangi,
Kia piki atu koe i te rangi tuatahi,
I te rangi tuarua. E tae ki raro ra,
E uia mai koe, "Ko te aha tenei?"
Ko te pakipaki¹⁴ o te ao, ka maunu mai nei,
Ko te taroi¹⁵ o te riri e i!

3

Ko Te Tai,¹⁶ ko Te Ata-o-te-rangi¹⁷ i mahue ake nei
Whakapiri ra ia te Whetu-i-te-tonga,¹⁸
Atutahi¹⁹ ma Rehua e i!

4

Ehara, e te hoa, he utanga kupu au
Na rau o iwi, na rau o tangata.
Ka ruihi²¹ nga iwi, ka ru te whenua:
Ka poua taua nga pou tu noa
I roto o Waimako.²² Ka tokia to kiri
E te tomairangi²³ whenua i roto o Hokianga:
Ka timu nga tai, ka mokaia²⁴ hoki e i!

5

E titiro ana 'hau te puia²⁵ tu noa
I runga i a Heke.²⁶ tinea kia mate.
Kia mate rawa hoki, kei tae hoki ake.
E mahara ana roto ki te kino ra ia,
Ka tuawehea nei e i!

HE WHAKAMARAMA:

- ¹Tauwhare.—He puke kei Hokianga. Ko te wahi tena e haria mai ai nga koiwi o tenei momo, ina hahua mai. Ko Raukawa te ingoa o te wahi tapu.
- ²Wharo.—He ingoa tenei no Te Huhu, i takea mai i te one i Ahipara, ka takoto te tai, ka wharo ki tai, ka wharo ki uta. Ka mate koeo a Poroa ki Ahipara. Hei tuakana tera ki a Papahia ma, na Ngamotu hoki, tuahine o Kahi, ka mahia nga parapara. Koia tera te take o Ahipara. No te matenga o Kahi ka huaina nei ki tona tamaiti ki a Te Huhu te ingo o te one ko Wharo.
- ³Te pua.—He patu, e epaina ana e te ringa.
- ⁴Haranui.—He ingoa tangata, he tohunga.
- ⁵Uenuku-wareware.—Kei te ngaro tenei.
- ⁶Tangaroa-mua.—He ingoa no tetahi o nga po.
- ⁷Paunga korekore.—Ko te whakaotinga o nga po korekore. No taua wa i mate ai a Te Huhu.
- ⁸Raukawa.—He puke kei Hokianga, kei runga tata ake o Orongotea, i te kainga o Papahia.
- ⁹Whakawahine.—Pera te rere a te wairua o Te Huhu, e topa ana.
- ¹⁰Te uru.—E toene ana hoki te ra i te taha ki te uru.
- ¹¹Whareana.—He ana kei runga mai o Whangape, e whitu mactro te tawhiti atu i te wahapu o Hokianga, he wahi okiokinga no nga ope haere.
- ¹²Tahuhu.—He rite ki te tahuhu whare te takoto o te kahiwi.
- ¹³Rona.—Ko te tangata e kiia nei i hutia e te marama. Te tikanga hoki i whakapaea he mea makutu a Te Huhu.
- ¹⁴Te pakipaki.—He huihuinga tangata.
- ¹⁵Taroi.—Ko te mea paihere.
- ¹⁶Te Tai, ¹⁷Te Ata-o-te-rangi.—He ingoa enei no Papahia. I huaina te tamaiti a tona tuahine a Ngakahuwhero ko Te Tai.
- ¹⁸Te Whetu-i-te-tonga.—Ko Moetara tenei. Ko Pakanac te turanga ranga waewae o tena rangatira.
- ¹⁹Atutahi, ²⁰Rehua.—He whetu enei.
- ²¹Ruihi.—He kupu pakeha tenei. Ko Papahia he pacrata kaupuke i era wa, a i mohio ki etahi kupu pakeha. I tae hoki ia ki Poiha-kena.
- ²²Waimako.—Ko te wahi tera i mate ai a Te Huhu, kei roto tata atu o Orongotea.
- ²³Te Tomairangi.—I tapaea tenei hei ingoa mo Winiata, tama a Te Wairoro, tuahine o Papahia.
- ²⁴Mokaia.—Ko mokaia te whenua, te tangata, ka heke te tuu.
- ²⁵Te puia tu noa.—Mo te kino, i uru hoki a Heke ki nga mahi kino, i pakanga ki te ture. Ki te kitea tera mea te puia i te rangi, he tohu no te whawhai.
- ²⁶Heke.—Ko te Heke nui tenei.

